

Jadwiga Konieczna

**BIBLIOTEKA SZKOŁY POWIATOWEJ REALNEJ
NIEMIECKO-RUSKIEJ W ŁODZI W LATACH 1845–1862**

W dziejach bibliotek szkolnych na terenie zaboru rosyjskiego zdecydowanie najwnikliwiej rozpoznany jest okres od roku 1795 do 1831. Najpierw M. Łodyński, potem M. Welna-Adrianek, a ostatnio E. Słodkowska¹ wskazali na różnorodne aspekty (polityka biblioteczna, zbiory, czytelnictwo, znaczenie i rola społeczna) funkcjonowania ksiąźnic w ówczesnych szkołach średnich. Stosunkowo liczne są także opracowania dotyczące poszczególnych szkół i ich zbiorów w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego².

Znacznie mniejsze jest natomiast zainteresowanie badaczy historii bibliotekarstwa szkolnego okresem międzypowstaniowym. Zapoczątkowany wówczas przez Paskiewicza proces rusyfikacji szkolnictwa polskiego zaznaczył się likwidacją lub reorganizacją licznych szkół średnich. Polska książka w procesie dydaktycznym i w zbiorach bibliotecznych stopniowo ustępowała miejsca rosyjskiej, chociaż w wielu wypadkach eliminacja ta następowała bardzo wolno.

W latach 1831–1864 powstają także nowe szkoły organizowane już od podstaw zgodnie z wytycznymi polityki oświatowej władz carskich. Jednak i w tych szkołach polscy nauczyciele i polska książka odgrywali nadal określoną rolę w procesie dydaktycznym i wychowawczym. Przykładem mogą

¹ Np. M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1831)*, Wrocław 1958; tenże, *Rola bibliotek szkolnych w życiu kulturalnym Królestwa Polskiego (1815–1831)*, „Przegląd Biblioteczny” 1957, z. 2/3; M. Adrianek, *Rola i miejsce księgozbiorów szkolnych w systemie oświaty Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1981, z. 1; E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1996.

² Np. Cz. Erber, *Z dziejów biblioteki Szkoły Wojewódzkiej Kieleckiej*, „Roczniki Biblioteczne” 1980, z. 1.

być losy specyficznej w nietypowym wówczas ośrodku miejskim zorganizowanej placówki oświatowej, a mianowicie Powiatowej Szkoły Realnej Niemiecko-Ruskiej w Łodzi.

Rolnicze miasteczko Łódź, podniesione w 1820 r., do rzędu miast fabrycznych, rozwijało się niezwykle dynamicznie i w początkach lat 40. liczyło już ponad 16 tys. mieszkańców. Grupą dominującą byli wówczas ewangelicy (ok. 50%), podczas gdy katolicy stanowili 43%³. Rozwój przemysłowy miasta znajdował się wówczas na etapie przechodzenia od systemu nakładczego i manufakturowego do produkcji wielkoprzemysłowej. Wyrazem dostrzeżenia ówczesnego tempa rozwoju Łodzi było nadanie jej w 1841 r. rangi miasta gubernialnego⁴.

Za dynamiką przemian demograficzno-ekonomicznych nie nadążały niestety zmiany w zakresie organizacji instytucji użyteczności publicznej. Łódź w początkach lat 40. posiadała pięć szkół elementarnych (w tym jedną prywatną) i Szkołę Rzemieślniczo-Niedzielną dla Terminatorów⁵, co było ilością niewspółmiernie małą do liczby ludności. Coraz wyraźniej odczuwać się dawał brak szkoły średniej.

Przedstawiciele łódzkiej burżuazji w początkach lat 40. poczęli słać petycje do władz z prośbą o zezwolenie na otwarcie w Łodzi szkoły obwodowej realnej. W jednym z takich pism (z dnia 1/13 lipca 1843 r.) skierowanym do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchowych podpisani tam K. Trenkler i C. Rejmann argumentowali m. in. że intensywny rozwój przemysłu w Łodzi wymaga wykwalifikowanej kadry⁶. Deklarowana początkowo gotowość łódzian do ponoszenia kosztów urządzenia szkoły i budowy gmachu uległa osłabieniu. Nastąpiło to prawdopodobnie na skutek pojawienia się negatywnych zjawisk w życiu gospodarczym miasta. Głęboki kryzys, jaki dotknął Łódź w latach 1844–1845, spowodował m. in. wstrzymanie produkcji przy jednoczesnym wzroście cen żywności. Miasto opuściło wiele rodzin, wskutek czego liczba ludności zmniejszyła się o ponad 1000 osób⁷. Wobec braku konkretnych ustaleń co do finansowania przyszłej szkoły, władze zdecydowały przenieść do Łodzi istniejącą od 1843 r. w Warszawie (a nie cieszącą się tam popularnością) Szkołę Realną Niemiecko-Rosyjską⁸. Szkoła ta, utworzona na mocy ustawy z 31 maja 1843 r., miała

³ J. Janczak, *Ludność Łodzi przemysłowej 1820–1914*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1982, „Folia historica” 11, s. 38–40, 111.

⁴ J. Janczak, *Ludność*, [w:] *Łódź, Dzieje miasta*, t. 1: do 1918 r., Łódź 1988, s. 197.

⁵ E. Podgórska, *Szkolnictwo elementarne w Łodzi w latach 1808–1914*, Łódź 1960, s. 26–33.

⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej APL), Akta miasta Łodzi, sygn. 1691.

⁷ W. Puś, K. Badziak, *Gospodarka Łodzi w okresie kapitalistycznym (do 1918 r.)*, [w:] *Łódź. Dzieje...*, s. 229–243.

⁸ E. Podgórska, *Szkolnictwo*, [w:] *Łódź. Dzieje...*, s. 512–513.

na celu „ułatwienie dzieciom znaczniejszej części osiadłych w Królestwie Polskim Niemców i Rosyan, nabycia wiadomości odpowiednich potrzebom ich i zatrudnieniom”⁹.

Zjawisko tworzenia szkół realnych lub przekształcania w takowe już istniejących zakładów naukowych było charakterystyczne dla lat 40. na terenie zaboru rosyjskiego i miało swoje wielorakie uwarunkowania. Z jednej strony brakowało fachowców dla rozwijającego się przemysłu, a z drugiej – władze rosyjskie uznały, że dotychczasowy system edukacji klasyczno-filologicznej sprzyjał upowszechnianiu się wśród młodzieży nastrojów patriotycznych. Stąd ustawa szkolna z 1840 r. podzieliła szkoły powiatowe na filologiczne (przygotowujące do wyższych klas gimnazjum) i realne¹⁰. W roku 1845 do wspomnianej ustawy ukazały się przepisy dodatkowe, które zalecały wyraźne zmniejszenie liczby szkół powiatowych lub przekształcenie ich w powiatowe szkoły realne z kierunkiem technologicznym, agronomicznym bądź handlowym¹¹.

Ustalone odgórnie przeniesienie do Łodzi Szkoły Realnej Niemiecko-Rosyjskiej miało dodatkowo na celu pogłębienie procesu izolacji ludności niemieckiej, utrwalenie jej odrębności kulturowej. Językami wykładowymi w Szkole miały być niemiecki i rosyjski. Życie częściowo zweryfikowało te zamierzenia i ze względu na znaczną liczbę uczniów Polaków, używano w szkole języka polskiego.

Nauka w Szkole Realnej Niemiecko-Ruskiej miała trwać cztery lata. Oprócz religii katolickiej i ewangelickiej nauczano języków: niemieckiego, rosyjskiego, polskiego, ponadto geografii, matematyki, nauk przyrodniczych oraz kaligrafii i rysunku. Opłata początkowo wynosiła 3 rs, a w 1851 r. podniesiono ją do 5 rs. Szkołą kierował inspektor podległy bezpośrednio dyrektorowi Gimnazjum Gubernialnego w Warszawie¹². Z kolei od roku 1850 inspektor przejął nadzór nad szkołami elementarnymi rządowymi i prywatnymi oraz nad szkołami rzemieślniczo-niedzielnymi w Łodzi i w Zgierzu¹³.

Zgodnie z postanowieniami ustawy z 1840 r, przy każdej szkole „znajdować się powinien chociaż niewielki zbiór moralnych i innych pożytecznych ksiąg do czytania, tak dla uczniów jako i samych nauczycieli”¹⁴. W przypadku

⁹ T. Zarzębski, *Prawo biblioteczne w okresie zaborów 1795–1918, 1939–1945*, Warszawa 1997, s. 143.

¹⁰ J. Miąso, *Szkoły realne w Królestwie Polskim w okresie międzypowstaniowym*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1963, s. 94–95.

¹¹ Tamże, s. 104.

¹² E. Podgórska, *Szkolnictwo*, [w:] *Łódź. Dzieje...*, s. 513.

¹³ Informacja o zespole w: *Inwentarz zespołu akt Szkoły Powiatowej Niemiecko-Ruskiej w Łodzi z lat 1834–1864*.

¹⁴ T. Zarzębski, *Prawo...*, s. 141.

Szkoły Niemiecko-Ruskiej zbiór taki należało stworzyć, gdyż w Łodzi poza niewielkimi księgozbiorami przy szkołach elementarnych nie było żadnej biblioteki. Nie było także w 1845 r. w mieście nad Łódką ani jednej księgarni.

Na podstawowy trzon zbiorów Szkoły Powiatowej Realnej Niemiecko-Ruskiej złożyły się książki przekazane z Warszawy po byłej Szkole Niemiecko-Rosyjskiej oraz księgozbiór (prawdopodobnie niecały) po zlikwidowanej Szkole Powiatowej w Lipnie.

Biblioteka zgromadzona w warszawskim okresie istnienia Szkoły była niewielka i liczyła w 1845 r. 82 dzieła w 95 egzemplarzach oraz 44 woluminy czasopism w 506 zeszytach. Były to książki dostarczane przez Okręg Naukowy Warszawski, przy czym 35 pozycji zakupiono w kwietniu 1845 r. we Wrocławiu, co pozwala przypuszczać, że chodzi tu prawdopodobnie o publikacje w języku niemieckim¹⁵. W przesyłanych z Warszawy, w trzech ratach, zbiorach brakowało jednak kilkunastu tytułów nie zwróconych przez byłego inspektora tej szkoły – Schafera. Upominając się o te książki, inspektor szkoły łódzkiej prosił jednocześnie dyrektora Gimnazjum Gubernialnego w Warszawie o interwencję w związku z niedostarczaniem dla jego szkoły czasopism zaprenumerowanych jeszcze w okresie warszawskim. Były to „Żurnal Ministerstwa Narodnego Proświeszczenia”, „Gazeta Rządowa”, „Sylwan” i „Kmiotek”¹⁶.

Drugim, znacznie bogatszym źródłem zbiorów dla łódzkiej szkoły okazała się biblioteka po zlikwidowanej Szkole Powiatowej w Lipnie. Tradycje tej ostatniej placówki sięgały roku 1791, kiedy to Bernardyni w Skępem, w znanym Sanktuarium Maryjnym koło Włocławka, uruchomili Szkołę Elementarną. W 1812 r. została ona przekształcona w Szkołę Podwydziałową, a po klęsce powstania listopadowego przeniesiona do Lipna, gdzie funkcjonowała jako Szkoła Powiatowa¹⁷. Bernardyni w Skępem zgromadzili na potrzeby szkoły bibliotekę niezależną od bogatego księgozbioru zakonnego. W latach 20. liczyła ona ok. 270 pozycji¹⁸. Najprawdopodobniej część zbiorów przeniesiono wraz ze Szkołą do Lipna.

Szkoła Powiatowa w Lipnie należała do najmniejszych tego typu placówek oświatowych w Królestwie Polskim. W roku szkolnym 1839/40 dziewięciu nauczycieli kształciło tam 70 uczniów, co plasowało szkołę na przedostatnim miejscu w Królestwie Polskim (na 22 szkoły powiatowe)¹⁹. W roku 1845,

¹⁵ APL, Szkoła Powiatowa Niemiecko-Ruska w Łodzi, sygn. 6. Niestety nie podano struktury tych zbiorów.

¹⁶ Tamże, sygn. 4.

¹⁷ P. Śliwiński, *500 lat Sanktuarium Maryjnego w Skępem*, Włocławek 1995, s. 114.

¹⁸ Były to 223 książki, 12 atlasów i map, 35 pism różnych, 4 wzory rysunkowe i kaligraficzne. M. Adrianek, *Biblioteki publiczne szkół średnich Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do 1831 r.*, „Roczniki Biblioteczne” 1978, z. 1–2, s. 43.

¹⁹ R. Gerber, *Szkolnictwo Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1960, s. 122.

wskutek wprowadzenia w życie wspomnianych już przepisów o szkołach realnych, Szkołę Powiatową z Lipna przeniesiono do Włocławka i przekształcono w Szkołę Powiatową Realną²⁰, a zbiory biblioteczne zdecydowano przekazać na rzecz Szkoły Powiatowej Realnej Niemiecko-Ruskiej w Łodzi.

Z Lipna przesłano więc do Łodzi najprawdopodobniej ok. 300 dzieł²¹. Sądząc z różnych wzmianek rozsyłanych w korespondencji z władzami oświatowymi, nie był to cały zasób biblioteczny rzeczzonej szkoły, gdyż prawdopodobnie część zbiorów przekazano do Włocławka. Trudno też wyczerpująco scharakteryzować przywiezione do Łodzi zbiory od strony zawartych w nich treści, ponieważ w Archiwum Państwowym w Łodzi zachowały się kopie inwentarza bibliotecznego szkoły w Lipnie jedynie za ostatnie cztery lata (1842–1845) jej egzystencji, przy czym karta zawierająca wykaz przybytków za rok 1842 jest podarta. Pełną analizę utrudniają też niekompletne i zgoła dowolne w doborze i układzie elementów opisy poszczególnych pozycji inwentarzowych. Stan liczebny przybytków w latach 1842–1845 w szkole w Lipnie oraz ich strukturę formalno-wydawniczą i językową obrazuje tab. 1.

Tabela 1

Nabytki Szkoły Powiatowej w Lipnie w latach 1842–1845

Rok	Wpływy ogółem	Książki	Czaso- pisma	Książki		Czasopisma		
				język polski	język rosyjski	język polski	język rosyjski	język niemiecki
1842	5*							
1843	36	24	12	19	5	8	2	2
1844	23	17	6	1	16	5	1	–
1845	23	18	5	10	8	4	1	–

Źródło: APL, Szkoła Powiatowa Niemiecko-Ruska 6.

* Karta urwana.

W roku 1843, jak wynika z tab. 1, wpłynęły do biblioteki głównie książki polskie, przy czym większość z nich można zakwalifikować jako lektury pomocnicze, przydatne w procesie rozwoju ogólnohumanistycznego wychowanków. Do nich można zaliczyć zdobywające popularność w epoce romantyzmu opisy podróży. Zawierały one najczęściej obrazki faktograficzne i obyczajowe, przedstawiały tzw. fizjologie, czyli rodzaje żartobliwych monografii typów ludzkich. U nas uprawiał ten gatunek m. in. młody

²⁰ J. Miąsło, *Szkoły realne...*, s. 108.

²¹ APL, Szkoła..., sygn. 6.

J. I. Kraszewski. Właśnie dwa tomy jego *Wspomnień Polesia, Wołynia i Podola* wydanych w 1840 r.²² zasiliły bibliotekę szkoły w Lipnie w 1843 r. Do grupy opisów podróży, które w tym samym roku włączono do zbiorów biblioteki lipnowskiej, należą jeszcze J. I. Kraszewskiego i A. Przeździeckiego – *Podole, Wołyń, Ukraina, Obrazy miejsc i czasów* wydane w 1841 r., L. Jucewicza *Wspomnienia Żmudzi* oraz J. Hołowińskiego *Pielgrzymka do Ziemi Świętej*²³.

O znanych i drogich wszystkim Polakom miejscach mówiła inna publikacja Kraszewskiego – *Wilno od początków jego do roku 1750*, przy czym do biblioteki w Lipnie włączono już najprawdopodobniej drugie wydanie tego dzieła, z roku 1842 w czterech tomach²⁴. Do literatury opisującej określone miejsca, a właściwie wskazującej niezwykle rolę pewnych obszarów i ich mieszkańców, należały *Klechdy starożytne, podania i powieści ludu polskiego i Rusi* opracowane przez znanego słowianofila – związanego z grupą „Ziewonia” – Kazimierza Władysława Wójcickiego, a wydane w 1838 r.²⁵

Z innych zasługujących na uwagę nabytków w roku 1843 na pewno wymienić trzeba jeszcze drugi tom *Obrazu bibliograficzno-historycznego literatury i nauki w Polsce* autorstwa A. Jochera²⁶ oraz pozycje z zakresu filozofii A. Bochwica.

Z czasopism polskich obok „Pamiętnika Religijno-Moralnego” znajdowała się grupa pism dla ludu, a mianowicie redagowany przez W. Anczyca „Kmiotek”, także „Sylwan. Dziennik Leśny”, „Jutrzenka” oraz „Gazeta Rządowa”. W roku 1843 pojawiło się czasopismo naukowe, czyli „Biblioteka Warszawska” dokompletowana także za pierwsze dwa lata, swego istnienia (1841–1842). Rosyjskie czasopisma reprezentował „Żurnał Ministierstwa Narodnogo Proswieszczenija”.

Pojawiło się w 1843 r. kilka nowych podręczników w języku rosyjskim. Były to *Istoria Rossiji* Karamzina i *Wsieobszczaja gieografija* Sokołowskiego.

Natomiast wśród nabytków, jakie wpłynęły do biblioteki Szkoły Powiatowej w Lipnie w 1844 r., przeważały podręczniki i to prawie wyłącznie w języku rosyjskim. W języku polskim była tylko *Geometria zastosowana do potrzeb gospodarskich* Józefowicza. Literaturę piękną reprezentowały dwie publikacje w języku rosyjskim *Stichotworienija* Benediktowa i Lermontowa.

²² Tamże; pełny tytuł i datę wydania utworu ustalono na podstawie: *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831–1863*, Warszawa 1992, s. 468–469.

²³ APŁ, Szkoła...; pełne tytuły dzieł ustalono na podstawie: A. Witkowska, R. Przybylski, *Romantyzm*, Warszawa 1997, s. 619.

²⁴ APŁ, Szkoła...; *Obraz literatury...*, s. 497.

²⁵ APŁ, Szkoła...; J. Kulczycka-Saloni, M. Straszewska, *Romantyzm, pozytywizm*, Warszawa 1990, s. 163.

²⁶ APŁ, Szkoła...; z braku spisów inwentarzowych z lat poprzednich trudno ustalić, czy wcześniej nabyto w Lipnie t. I wydany w 1840 r.

towa. Czasopisma pozostawały w zasadzie te same, brakowało tylko „Biblioteki Warszawskiej”²⁷.

W strukturze księgozbioru odbijają się niezwykle wyraźnie wszelkie nowe zamierzenia władz dotyczące przekształceń systemu oświatowego. Oto dwie nowe książki nabyte w 1844 r. – *Slawianskaja grammatika* i *Slawianskaja Chriestomatija* są zapowiedzią zmniejszania wpływu łaciny na rzecz języka słowiańskiego, którą to propozycję wysunął minister Uwarow, a gorąco popierał cesarz Mikołaj I²⁸. Słowianofilstwo, które uzasadniało aktualność wspólnego bytu państwowego Polaków i Rosjan poprzez wskazywanie na wspólne korzenie, traktowano w sferach rządowych jako pośrednie stadium w procesie rusyfikacji społeczeństwa polskiego.

Ogólnemu nurtowi przemian w zakresie odchodzenia od kształcenia filologiczno-humanistycznego na rzecz szkolnictwa realnego odpowiadały kolejne publikacje włączane w latach 1844 i 1845 do zbiorów lipnowskiej szkoły. Były to książki z zakresu prawa, hodowli zwierząt, czy dotyczące obrotu papierami wartościowymi.

Na podstawie przeprowadzonej analizy (zwłaszcza nabytków z roku 1843) oraz z uwagi na fakt, że wśród brakujących pozycji (zamieszczone w inwentarzu, a nie przysłane do Łodzi) wymieniono m. in. *Bajki* I. Krasickiego i *Pustelnika z Krakowskiego Przedmieścia*, można przypuszczać, że ze zbiorów biblioteki Szkoły Powiatowej w Lipnie wpłynęła do łódzkiej placówki pewna liczba polskich książek literackich, a były to wówczas jedyne tego typu publikacje w Łodzi.

Ponownie, tak jak w przypadku zbiorów nadesłanych z Warszawy, okazało się, że w księgozbiorze lipnowskim brakuje wielu pozycji. W wyniku długotrwałej korespondencji udało się ustalić, że książki pożyczali nie tylko miejscowi (tzn. w Lipnie) nauczyciele i ksiądz, ale także pedagodzy z innych szkół, np. z Płocka, Pułtuska, a nawet z Sieradza²⁹.

Zbiory tworzącej się Szkoły Niemiecko-Ruskiej w Łodzi zasilone zostały w początkach grudnia 1845 r. darem Akademii Nauk w Petersburgu. Został on przesłany za pośrednictwem Gimnazjum Gubernialnego w Warszawie i za zgodą Okręgu Naukowego Warszawskiego. W załączonym wykazie znalazło się 20 tytułów w 47 tomach pochodzących z lat 1805–1837. Wśród 18 dzieł rosyjskich znajdowały się publikacje z zakresu językoznawstwa, historii, teorii literatury, a także wydawnictwa własne Akademii.

Ostatecznie w końcu 1845 r. biblioteka Szkoły Powiatowej Realnej Niemiecko-Ruskiej w Łodzi liczyła 441 tytułów książek w 802 tomach. Ponadto było 311 „pism peryodycznych” w 1015 zeszytach oraz 16 „kart

²⁷ APŁ, Szkoła...

²⁸ J. Kucharszewski, *Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty*, Warszawa 1914, s. 270–274.

²⁹ APŁ, Szkoła..., sygn. 6, 4.

geograficznych” i dwa globusy. Struktura językowa zbiorów przedstawiała się następująco:

- w języku rosyjskim 138 tytułów w 247 tomach,
- w języku polskim 251 tytułów w 461 tomach,
- w starożytnych językach 4 tytuły w 7 tomach,
- w nowożytnych językach 48 tytułów w 87 tomach³⁰.

Przeważały – jak widać – zdecydowanie książki w języku polskim (pochodziły głównie z Lipna). Niemieckich (prawdopodobnie oznaczonych jako „w językach nowożytnych”) było jak na szkołę narodową niewiele. Potwierdza się więc teza, że język polski dominował początkowo w procesie dydaktycznym.

Jednocześnie zbiory biblioteczne powiększały się o książki nadsyłane przez dyrektora Gimnazjum Gubernialnego w Warszawie, który z kolei otrzymywał je z Okręgu Naukowego Warszawskiego. Do końca 1845 r. wpłynęły kolejne zeszyty „Historyi Francyi” (11, 12, 13), „Starożytnej Polski” Balińskiego (19–23) oraz *Podróż do południowej Rosyi i Krymu przez Węgry, Mołdawię i Wołoszczyznę* pióra Demidowa. Zaopatrzone także szkołę w *Botanikę* Piszelewskiego i sześć egzemplarzy *Instrukcyj tymczasowo ułożonych dla Szkół Powiatowych Realnych* z zaleceniem, aby wszyscy zainteresowani takową otrzymali i ściśle się do niej stosowali³¹. Dzięki wszystkim darom Szkoła Powiatowa w Łodzi była – jak na placówkę nowo utworzoną – stosunkowo dobrze zaopatrzona w książki. Dla przykładu otwarta w 1852 r. w Piotrkowie Trybunalskim Powiatowa Szkoła Realna o kierunku technicznym nie miała żadnych pomocy naukowych, a po dziewięciu latach istnienia jej biblioteka liczyła 151 dzieł w 176 tomach³².

Poczynając od roku 1846, do biblioteki szkolnej trafiały głównie książki przysyłane przez kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego bądź przez niego zaakceptowane lub zamówione w niektórych księgarniach. Były to rzecz jasna księgarnie warszawskie, bo jedyna funkcjonująca w Łodzi od roku 1848 księgarnia Jankiela Gutsztadta nie miała ani ambicji wydawniczych, ani bogatego asortymentu. Władze ONW kupowały więc książki w księgarni Sennewalda (1847), Orgelbranda (1852) czy Nowoleckiego (1857)³³.

Niezależnie od przesyłek zawierających pojedyncze publikacje, na rzecz biblioteki Szkoły Niemiecko-Ruskiej przekazano kilkakrotnie większe partie książek. Pochodziły one głównie z remanentów Biblioteki Rządowej, prze-

³⁰ Tamże; wielkość zbiorów w różnych punktach akt podawana jest odmiennie, np. 378 dzieł w 530 egzemplarzach lub 450 dzieł w 599 egzemplarzach. Wynikało to prawdopodobnie z uwzględniania lub nie książek, których nie zwrócono do biblioteki w Lipnie i w Warszawie.

³¹ APL, Szkoła..., sygn. 4.

³² M. Kwiatkowska, *Historia bibliotek w Piotrkowie Trybunalskim 1793–1918*, Łódź 1989, s. 117 (rkps pracy doktorskiej).

³³ APL, Szkoła..., sygn. 5, 7.

mianowanej później na Bibliotekę Okręgu Naukowego Warszawskiego. I tak w 1850 r. bibliotekarz Biblioteki Rządowej radca honorowy Kazimierz Sumiński przekazał kilkanaście dzieł pochodzących ze wspomnianej placówki, a w 1851 r. wyselekcjonowano kilkadziesiąt pozycji w różnych językach, wydanych w latach 20. i 30. i przesłano do Łodzi. Także w 1850 r. zakupiono z polecenia ONW książki od wdowy po A. Kamieńskim, przeznaczając je dla biblioteki Szkoły Powiatowej Niemiecko-Ruskiej³⁴.

Zbiory biblioteczne, zwłaszcza w latach 50., powiększały się więc stosunkowo szybko. Możemy to szczegółowo prześledzić, analizując odnalezione w archiwum łódzkim fragmenty inwentarza bibliotecznego z lat 1849–1859 (tab. 2).

Tabela 2

Nowe nabytki biblioteki Szkoły Powiatowej Realnej
Niemiecko-Ruskiej w Łodzi w latach 1849–1859

Rok	Nabytki ogółem	Czaso- pisma	Książki	Struktura językowa książek			
				język polski	język rosyjski	język niemiecki	język francuski
1849	13	3	10	9	1	–	–
1850	40	7	33	26	6	–	1
1851	109	6	103	33	10	37	23
1852	10	5	5	3	2	–	–
1853	19	5	14	2	6	5	1
1854	28	5	23	3	16	1	3
1855	31	6	25	5	12	8	–
1856	23	4	19	7	9	3	–
1857	7	4	3	2	1	–	–
1958	19	5	14	4	9	1	–
1859	19	5	14	10	3	1	–

Źródło: APŁ, ŁDSz, 280, s. 55–89, 314–327.

Jak wynika z tabeli, roczne wpływy wydawnictw do biblioteki Szkoły Powiatowej w Łodzi kształtowały się (z wyjątkiem lat 1850 i 1851, kiedy to przekazano dary z Biblioteki Rządowej) na poziomie od siedmiu do 31 tytułów rocznie. Najmniejszy wpływ odnotowano w 1857 r., a największy w 1855 r. Na zbliżonym poziomie utrzymywała się liczba pozyskiwanych przez bibliotekę czasopism. Z wyjątkiem pierwszych trzech lat przybywało od czterech do sześciu tomów rocznie. Zwykle jednak zasilano bibliotekę pięcioma tytułami.

³⁴ Tamże.

Poczynając od roku 1853 przeważała książka rosyjska, z wyjątkiem roku 1857, kiedy to kupiono jedną rosyjską publikację. Od 1853 r. nabytki w języku rosyjskim będą stanowiły od 42 do 70% całego rocznego wpływu, a książka polska od 13% w 1854 r. do 37% w 1856 r. Był to najprawdopodobniej efekt działania powołanego w 1851 r. w ramach Zarządu Okręgu Naukowego Warszawskiego specjalnego komitetu pod przewodnictwem członka Rady Wychowania Publicznego – Leopolda Sumińskiego do uzupełniania bibliotek szkolnych³⁵.

Zmiany w strukturze nabytków na rzecz książki polskiej (71% w 1859 r. są z kolei efektem „odwilży posewastopolskiej”, co zaowocowało – jak wiadomo – w 1861 r. ponownym utworzeniu (po 20 latach przerwy) Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pod przewodnictwem Aleksandra Wielopolskiego.

Jeżeli chodzi o treści nabytków w języku polskim i rosyjskim, to zdecydowanie przeważają podręczniki i inne wydawnictwa o charakterze dydaktyczno-metodycznym. Uderza prawie zupełny brak literatury pięknej, zwłaszcza w języku polskim, co wynikało prawdopodobnie z kilku przyczyn. Przede wszystkim szkoła łódzka była szkołą realną, nastawioną na przekazywanie wiedzy praktycznej. Ponadto w tamtej epoce większy nacisk kładziono na kształtowanie zainteresowań czytelniczych uczniów dopiero w starszych klasach gimnazjum, a Szkoła Niemiecko-Ruska była – jak wiadomo – szkołą średnią niższego typu. Dobór lektury dla młodszych uczniów miał być szczególnie staranny, aby książki „nie zatruwały młodych umysłów”³⁶. Głównie chodziło jednak o to, by nie stwarzać młodzieży możliwości czytania w języku polskim, polskiej literatury.

W bibliotece Szkoły Realnej znalazł się więc z kręgu polskiej literatury jedynie debiutancki tomik S. Jachowicza z 1824 r. pt. *Bajki i powieści*, nabyty w 1850 r.

Znacznie przychylniej traktowano natomiast beletrystykę rosyjską. Obok klasyków M. Łomonosowa, G. Dierżawina i D. Fonwizina, którzy upowszechniali określony model wychowawczy, znalazł się także moralizatorski I. Kryłow ze swoimi *Bajkami* oraz romantyczny M. Lermontow. Włączono także do zbiorów *Słowo o pulku Igora*.

³⁵ M. Adrianek, *Pierwsza oficjalna instrukcja katalogowania alfabetycznego w bibliotekach polskich*, „Przegląd Biblioteczny” 1974, z. 2, s. 163–164.

³⁶ Na temat czytelnictwa młodzieży i koncepcji jego rozwijania w szkołach średnich przed powstaniem listopadowym pisały m. in.: M. Adrianek, *Rola szkoły w rozwijaniu zainteresowań czytelniczych w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831*, „Studia o Książce” 1979, t. 9, s. 41–63 i E. Słodkowska, *Poglądy na czytelnictwo młodzieży w czasach Królestwa Polskiego 1815–1830*, „Z badań nad księgozbiórami historycznymi” 1993, s. 239–245.

Wśród rosyjskich wydawnictw dydaktycznych znalazło się kilka opracowań obejmujących historię i ideologię Cerkwi rosyjskiej oraz podręczniki do nauki języka rosyjskiego, jak np. *Gramatyka rosyjska* Grecza. Wśród podręczników do nauki poszczególnych przedmiotów przeważały jednak kompendia polskie, co kolejny raz potwierdza tezę, że nauka w Szkole Powiatowej Niemiecko-Ruskiej przez wiele lat prowadzona była jednak w języku polskim. Były więc podręczniki do botaniki i zoologii Jundziłła i Jarockiego, do geografii Paplińskiego i podstaw rachunkowości kupieckiej Zubellewicza czy do chemii Liebiga.

Uderza stosunkowo niewielka, jak na Szkołę Niemiecko-Ruską, liczba nabywanych publikacji w języku niemieckim. Duży wpływ – 37 egzemplarzy w 1851 r. – pochodził najprawdopodobniej z darów Biblioteki Rządowej. Były to podręczniki do nauki chemii, fizyki, mechaniki, handlu wydane w drugiej połowie lat 40, ponadto do geometrii, historii naturalnej i matematyki z lat 20. Zaopatrzono wówczas bibliotekę w opracowania metodyczne do niektórych przedmiotów w języku niemieckim oraz w podręczniki do nauki religii ewangelickiej.

Wydawnictwa francuskie, poza pojedynczymi egzemplarzami, wpłynęły w większej liczbie w 1851 r. z daru Biblioteki Rządowej. Były to podręczniki do nauki matematyki i geometrii – wydania z lat 20. i 30. Zdecydowaną większość we wspomnianej przesyłce stanowiły jednak różnego rodzaju tablice poglądowe, np. do nauki mechaniki, anatomii, meteorologii, kosmografii itp.³⁷

Obok książek i różnego rodzaju tablic do biblioteki Szkoły Powiatowej wpływały także systematycznie czasopisma. Dostarczała je stacja pocztowa w Łodzi, oczywiście za zgodą ONW. W doborze tytułów periodyków także widać wyraźne zmiany w stosunku do sytuacji, jaka w tym zakresie istniała w Szkole Powiatowej w Lipnie czy jeszcze w Szkole Niemiecko-Rosyjskiej w Warszawie. Pominęto „Bibliotekę Warszawską”, a stopniowo rezygnowano także z innych tytułów o charakterze ogólnorozwojowym. Nie pomogły argumenty inspektora Felknera, który twierdził, że „przez czytanie dzienników literackich nabywają się wiadomości o wszelkich nowych odkryciach i wynalazkach [...] udoskonaleniach w naukach i umiejętnościach”³⁸, a nauczyciel (tu przytaczał inspektor słowa ponoć samego kuratora), „jeżeli się nie chce wstecz cofać w tym czego się nauczył starać się, winien iść ciągle za postępem nauk”³⁹. Władze ONW nie widziały potrzeby prenumerowania na rok 1847 ani „Berliner Literatur Zeitung” ani „Literarische Zeitung”. W rezultacie w inwentarzu przybytków za 1849 r. i lata następne egzystują już stale tylko oficjalne organy informacyjne, jak: „Gazeta Rządowa” i „Żurnal

³⁷ APL, Łódzka Dyrekcja Szkolna (dalej ŁDSz), sygn. 280, s. 55–89.

³⁸ APL, Szkoła..., sygn. 4.

³⁹ Tamże, sygn. 7.

Ministerstwa Narodnego Proswieszczenia”, a później „Rocznik Urzędowy” i bogoojczyźniany „Pamiętnik Religijno-Moralny”. Sporadycznie pojawiają się inne tytuły, jak: „Magazyn dla Dzieci”, „Sylwan”, „Pośrednik”⁴⁰.

Powszechne zjawisko, jakim były w epoce międzypowstaniowej selekcje przeprowadzane w zbiorach bibliotek szkolnych, Szkoły Łódzkiej prawie nie dotknęło. Jediną wycofaną w latach 1849–1859 pozycją był A. Heerena *Rys systematu państw europejskich* w tłumaczeniu L. Sienkiewicza.

W efekcie biblioteka liczyła w 1859 r. 781 dzieł w 1252 tomach. Do tego dochodziły 642 tomy czasopism w 3209 zeszytach, 15 atlasów oraz 109 „kart geograficznych”⁴¹. W stosunku do roku 1845 przybyło 340 tytułów książek i 331 woluminów czasopism.

Wszystkie wpływające do biblioteki zbiory musiały być bezwzględnie wpisane do inwentarza. Inwentarze zaś okresowo przysyłano do Dyrekcji Gimnazjum Gubernialnego w Warszawie w celu przeprowadzenia ich merytorycznej i formalnej kontroli. Prowadzenie inwentarzy na podstawie przepisów z 1818 r. nie było sprawą prostą. Brakowało zasad opisu poszczególnych jednostek inwentarzowych, kłopoty sprawiał też szczegółowy zapis zakazujący notować książki w rubrykach: dzieła egzemplarze, woluminy, tomy, a czasopisma w rubrykach: numery, woluminy, tomy.

Przesłany w 1846 r. do Dyrekcji Gimnazjum Gubernialnego inwentarz Szkoły Powiatowej Realnej za 1845 r. został przekazany do Biblioteki Rządowej, gdzie poczyniono szereg poprawek oraz uwag, do których należało zastosować się w dalszym prowadzeniu ksiąg inwentarzowych. W kolejnych okresowych rewizjach inwentarza dokonywanych w latach 1854 i 1859 brali też udział przedstawiciele rządu gubernialnego warszawskiego.

Inwentarz w bibliotekach szkolnych w pierwszej połowie XIX w. był główną i często jedyną informacją o zasobach. Nie wszystkie bowiem szkoły średnie, zwłaszcza niższego typu, podejmowały trud prowadzenia katalogów. Jeżeli już takowe istniały, to miały najczęściej postać księgi. Zwykle stosowano układ działowy, zwany wtedy przedmiotowym, chociaż zdarzał się i systematyczny. Nie obowiązywały żadne jednolite systemy klasyfikacyjne, rzadkością były też w bibliotekach katalogi alfabetyczne. Dopiero w 1851 r., wspomniany już wcześniej, działający przy Zarządzie ONW Komitet do uzupełniania zbiorów bibliotecznych opracował „Projekt urządzenia bibliotek w Królestwie Polskim”⁴².

Dokument ten zawierał nie tylko zasady opracowania alfabetycznego, ale także wytyczne dotyczące procesu gromadzenia oraz schemat klasyfikacyjny zbiorów bibliotecznych. W myśl tej instrukcji (co było zresztą potwierdzeniem

⁴⁰ APL, ŁDSz, sygn. 280, s. 55–89; 314–327.

⁴¹ APL, ŁDSz, sygn. 280, s. 313–330.

⁴² M. Adrianek, *Pierwsza oficjalna...*, s. 161–164.

istniejącego stanu) szkoły miały możliwość składania dezyderatów, dzieląc zamawiane pozycje na potrzebne, pomocnicze i przydatne. Stosowne wykazy miały być przesyłane do ONW, gdzie specjalnie powołany Komitet raz w miesiącu miał je rozpatrywać. Książki, zamawiane głównie u W. Istomina mającego od roku 1849 kontrakt na dostarczanie książek z księgarni rosyjskich dla bibliotek szkolnych (ewentualnie u innych księgarzy), dostarczały szkołom władze ONW. Aby ułatwić zarówno procedurę zamawiania, jak i prowadzenia katalogów, zaproponowano odpowiedni schemat klasyfikacyjny⁴³. Składał się on z XXIV działów, które wyodrębniono na podstawie kryteriów rzeczowych i formalnych. Były to: I. Teologia; II. Pedagogika; III. Filozofia; IV. Prawo i polityka; V. Literatura słowiańskich plemion; VI. Literatura innoplemiennych ludów; VII. Historia powszechna; VIII. Dzieje plemion słowiańskich; IX. Geografia; X. Matematyka; XI. Nauki fizyczne; XII. Nauki przyrodnicze; XIII. Nauki lekarskie; XIV. Gospodarstwo wiejskie; XV. Przemysł; XVI. Nauki wojenne; XVII. Lingwistyka, filologia; XVIII. Sztuki piękne; XIX. Książki rozmaitej treści; XX. Atlasy, zbiory kart geograficznych; XXI. Dzieła pomniejszych rozmaitej treści; XXII. Przepisy i programmata szkolne; XXIII. Literatura hebrajska; XXIV. Defekta⁴⁴.

Opisy poszczególnych publikacji miały być sporządzane na specjalnych kartkach w dwóch kolorach. Na białych – dzieła w języku rosyjskim i polskim, a na niebieskich – dzieła w „językach zagranicznych”. Kartki zawierały szereg rubryk, które miały zapewnić jednolity charakter opisu w poszczególnych bibliotekach. Opis rozpoczynał się od nazwiska i imienia autora, a w razie jego braku od pierwszego wyrazu tytułu. Obok miejsca druku i daty wydania miał też uwzględniać ewentualnego tłumacza i język, z którego dokonano przekładu. Na kartce znajdowały się jeszcze m. in. takie rubryki, jak: liczba tomów, format, „kotoroje izdanije”, cena, „primieczanija”, oraz „otdielenije” i „gdie”, czyli wskazanie szafy, w której książka się znajduje⁴⁵. Opisy miały być sporządzane w dwóch egzemplarzach i przesyłane do Biura ONW. Tam dokonywano sprawdzenia, korekty i uzupełnienia rubryki dotyczącej działu, po czym jeden egzemplarz wracał do szkoły.

„Projekt urządzenia bibliotek” wraz z pismem nakazującym sporządzenie katalogów dotarł do Szkoły we wrześniu 1851 r. Z wykonaniem zadania nie spieszono się jednak, wskutek czego w grudniu 1852 r. kurator ONW przysłał pismo ponagląjące, wyznaczając termin dwóch miesięcy na wykonanie

⁴³ Ze wspomnianego wyżej artykułu wynika, że w „Projekcie..” zamieszczono tylko zasady opisu katalogowego. Tymczasem odnaleziony w Archiwum w Łodzi egzemplarz ma znacznie bogatszą zawartość.

⁴⁴ APŁ, Szkoła..., sygn. 5.

⁴⁵ Tamże; tekst instrukcji także: M. Adrianek, *Pierwsza oficjalna...*, s. 163–166.

katalogu. Zaznaczył, że obok bibliotekarza wypełnianiem kart mogą się zajmować w godzinach wolnych od zajęć lekcyjnych także inni nauczyciele⁴⁶.

Obowiązki bibliotekarza w łódzkiej szkole pełnił w tym okresie nauczyciel języka polskiego i geografii – Wiktor Dłużniewski. Pracę w Szkole Powiatowej łączył on z obowiązkami nauczycielskimi w Zgierzu, a także z działalnością literacką i publicystyczną⁴⁷. Przy takim nawale zajęć trudno było mu zapewne zajmować się jeszcze katalogowaniem. Ponaglenie ze strony kuratora podziało jednak na tyle mobilizująco, że 3/15 lutego 1853 r. inspektor Leonard przesłał do Biura ONW „spis dzieł w Bibliotece Szkoły Powiatowej Realnej Niemiecko-Ruskiej na kartkach w dwóch egzemplarzach”⁴⁸.

Tak długie opracowywanie katalogu nie było przypadkiem tylko łódzkim. Ze wspomnianego artykułu M. Adrianek wynika, że w bibliotekach innych szkół proces ten trwał również do 1853 r.

W następnych latach zbiory były najprawdopodobniej systematycznie opracowywane, skoro w 1860 r., w trakcie przekazywania majątku szkolnego nowemu inspektorowi – Piotrowi Żebrowskiemu, zajęto się także zdawaniem biblioteki „podług katalogu wszystkich dzieł podzielonego na siedem działów, czyli tytułów jako to: I Literatura, II Dzieła historyczne, III Dzieła matematyczne, IV Dzieła religijne, V Pisma peryodyczne, VI Wzory kaligraficzne i rysunki, VII Atlasy i karty geograficzne”⁴⁹.

Nadzór nad biblioteką ze strony władz nie kończył się na kontroli procesu gromadzenia i opracowywania zbiorów. Także problemy ochrony, a konkretnie oprawy książek, były początkowo rozwiązywane centralnie, w Warszawie. Oto na przełomie maja i czerwca 1850 r. dyrektor Gimnazjum Gubernialnego zawiadomił inspektora Szkoły Powiatowej w Łodzi, że podpisana została umowa z majstrem introligatorskim Markusem Wildemannem, zamieszkałym w Warszawie, o oprawę przez niego książek dla bibliotek gimnazjów, szkół powiatowych i realnych w Królestwie Polskim w latach 1850–1852. Wszystkie szkoły musiały więc przysyłać do Warszawy przeznaczone do oprawy książki. Zarówno przy przekazaniu, jak i przy odbiorze kolejnej partii winni być obecni zwierzchnicy szkół. Niosło to wiele problemów, których nie były w stanie rozwiązać kolejne pisma instruktażowe z ONW. Ponieważ sam introligator z realizacji postanowień umowy nie do końca się wywiązywał, gdy minął termin zawartego kontraktu, zrezygnowano z jego usług i zdecydowano się na zdecentralizowanie procesu oprawy. Opracowano więc „Schemat do warunków na oprawę dzieł bibliotecznych w respective zakładach

⁴⁶ APŁ, Szkoła...

⁴⁷ R. Kaczmarek, *Wiktor Dłużniewski, pierwszy piewca Łodzi*, „Prace Polonistyczne” 1955, S. 12, s. 389–390. Były to także okres starań W. Dłużniewskiego o rękę zamieszkałej w Zgierzu Julianny Zawiszańskiej, z którą ślub wziął 11 lutego 1853 r.

⁴⁸ APŁ, Szkoła..., sygn. 5.

⁴⁹ APŁ, ŁDSz, sygn. 280, s. 338–340.

naukowych” i rozesłano do szkół. Następnie nakazano inspektorom przeprowadzenie (według dzisiejszej terminologii) przetargu z udziałem miejscowych introligatorów na oprawę książek dla biblioteki szkolnej. Zaproponowane przez ONW ceny były jednak niezmiernie niskie i żaden z łódzkich introligatorów nie chciał się podjąć tak mało intratnej pracy⁵⁰. Wreszcie zgodził się Gotfrid Berlach (bez odtrącania podatku), a inspektor ocenił, że jest on najlepszym lokalnym fachowcem. Zachowane rachunki wskazują, że w następnych latach to Berlach dokonywał oprawy książek z biblioteki Szkoły Powiatowej Realnej Niemiecko-Ruskiej⁵¹.

Powiększające się zbiory biblioteczne wymagały odpowiednich warunków przechowywania. Zapewniono je w 1856 r., w momencie wybudowania gmachu dla Szkoły. Biblioteka uzyskała odrębne pomieszczenie, oddzielone od klasy tzw. forsztowaniem (czyli przepierzeniem), po którego usunięciu tworzyła się sala egzaminacyjna⁵².

Na koniec pozostaje jeszcze do omówienia kwestia udostępniania i wykorzystania przez czytelników zbiorów zgromadzonych w bibliotece Szkoły Powiatowej w Łodzi. Niestety w zbiorach archiwum łódzkiego nie zachowała się żadna dokumentacja, która pozwoliłaby określić poziom czytelnictwa i recepcji księgozbioru. Są jedynie drobne informacje dotyczące zbiorowości ewentualnych użytkowników biblioteki, czyli nauczycieli i uczniów Szkoły. Wiadomo, że w latach 1847–1861 uczęszczało do niej od 79 do 119 uczniów⁵³. Były to głównie dzieci przedstawicieli łódzkiej burżuazji, m. in. synowie Kopischa, Grohmana, Petersa, Anstadta, Steinerta, Engla, Geyera, Landego czy Likiernika⁵⁴. Wśród absolwentów Szkoły znaleźli się też dwaj chłopcy, którzy w przyszłości mieli odegrać znaczącą rolę w upowszechnianiu książki na gruncie łódzkim i nie tylko. Byli to Cezary Richter i Ludwik Fiszer, którzy w następnych latach prowadzili w mieście nad Łódką dobrze zorganizowane księgarnie sortymentowe, ponadto realizowali działalność wydawniczą. Czy ten żywy stosunek do książki wykształcił się w trakcie ich nauki w Szkole Powiatowej i w wyniku kontaktu z istniejącym tam księgozbiorem – pozostaje pytaniem otwartym.

Jeżeli chodzi o nauczycieli, to wiadomo, że pracowało ich w szkole nie więcej jak dziewięciu i przeważali wśród nich Polacy. Część z nich poza pracą dydaktyczną podejmowała działalność twórczą w różnych dziedzinach

⁵⁰ APŁ, Szkoła..., sygn. 5. Ustalona stawka wynosiła za format 12°–11 1/2 kop., za format 8°–15 1/2 kop., za format 4°–29 1/2 kop., a za format in folio 44 1/2 kop., od tych sum miał być jeszcze potrącany podatek skarbowy, identyczny dla wszystkich formatów.

⁵¹ Tamże: w roku 1859 G. Berlach otworzył drugą na terenie Łodzi księgarnię.

⁵² APŁ, Akta m. Łodzi, sygn. 1691.

⁵³ E. Podgórska, *Szkolnictwo*, [w:] *Łódź. Dzieje...*, s. 515.

⁵⁴ A. Barszczewska-Krupa, *Rodowód inteligencji łódzkiej (1820–1870)*, „Rocznik Łódzki” 1978, T. 23(27), s. 78.

życia. Obok wspomnianego już W. Dłużniewskiego, publicysty, literata, autora pierwszego poematu o Łodzi pt. *Paweł Kubowicz. Zdarzenie z pierwszej połowy XVII w.*, publicystyką i amatorską reżyserią przedstawień teatralnych parał się F. Rybka. Uzdolnionym grafikiem był nauczyciel rysunków F. Tranz, a M. Leinweber nauczyciel chemii, farmaceuta publikował prace z tej dziedziny⁵⁵. Czy w intelektualnym i artystycznym rozwoju tych ludzi odegrała jakąś rolę biblioteka szkolna – także trudno jednoznacznie odpowiedzieć.

Szkoła Powiatowa Realna Niemiecko-Ruska jako szkoła 4-klasowa istniała do 1862 r., kiedy to została przekształcona w Szkołę Powiatową Specjalną 5-klasową, a następnie w 1866 r. w Niemieckie Gimnazjum Realne. Zbiory biblioteczne zaś pozostały i wzbogacały kolejną bibliotekę szkolną, pierwszy i długo jedyny tak duży księgozbiór na terenie Łodzi.

Jadwiga Konieczna

THE LIBRARY OF THE GERMAN-RUSSIAN DISTRICT REAL SCHOOL IN ŁÓDŹ IN 1845–1862

The author discusses in this article the circumstances of foundation and the history of the library of the German-Russian District Real School. This school was moved to Łódź from Warsaw in 1845. It was the first grammar school in this industrial town, which already had over 16 thousand inhabitants. The school library was founded on the basis of the book collection moved together with the Warsaw school to Łódź (about 80 works) and books originating from the one-time District School in Lipno (about 300 works). In the latter group, besides Polish and Russian school-books there were also some books of Polish literature.

In the following years, in the situation of increasing Russification tendency, books for the school library were provided mainly by the office of Scientific District of Warsaw. Starting from 1853 most of the books were Russian editions. On the turn of 1852 and 1853 a card-catalogue was made according to the instruction provided by the Russian educational authorities. The library served both the teachers and pupils of the school. In 1862 the District Real School was transformed into District Special School, which took over its predecessor's librarian collection.

⁵⁵ W. Pawlak, *Powiatowa Szkoła Realna*, „Odgłosy” 1976, nr 48, s. 12.